

Лубов и омраза в поезията на Ботев

Публикувано от **krsnka** на 16.11.2010

Лубов и омраза в поезията на Ботев

Поезията на Христо Ботев е най-високият връх в развитието на българската възрожденска литература. И същевременно между Ботев и останалите ни възрожденски писатели – от Паисий Хилендарски до Добри Чинтулов и Любен Каравелов – стои цяла пропасть. С дълбочината на своите идейно-емоционални послания, на своите прозрения за настоящето и бъдещето Христо Ботев е изпреварил съвременниците си с цяла епоха. Корените на неговата поезия трябва да търсим в три посоки. На първо място, в българската литературна традиция от Възраждането, в българската социокултурна среда. Ботевата поезия има дълбока връзка с бунтовните песни на Чинтулов, с техния революционен размах. Върху Ботев влияе и поезията на Георги Раковски, по специално поемата му "Горски пътник". Финалът на Ботевото стихотворение "На прощаване" парафразира в друга, значително по-съвършена художествена форма финала на тази поема – с идеята за безкористния подвиг в историята: Но... стига ми тая награда – да каже нявга народът: умря сиромаш за правда, за правда и за свобода... На второ място, за формирането на Ботевите идейно-естетически пристрастия особена роля изиграват също личната дружба и съвместната дейност с големия български писател и революционер Любен Каравелов. Лириката на Каравелов несъмнено предопределя затвърждаването на революционното съзнание и емоционалната нагласа на Ботев и очертава нравствените императиви на поета в житейски и художествен план: Не вярвам аз, че калугер ще спаси раята. Свободата не ще екзарх – иска Караджата. Ботев живее две години в дома на Каравелов и заедно с него издава вестниците "Свобода" и "Независимост". По-късно издава няколко самостоятелни вестника – "Дума на българските емигранти" (1871), "Будилник" (1873), "Знаме" (1874), "Нова България" (1876). Като поет, публицист и идеолог на българската революция Ботев се формира под прякото въздействие на Каравелов. Но Ботев е един изключително школуван и високоерудирани поет и това се дължи преди всичко на руската класика от деветнадесети век, на творчеството на Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Гогол, което опознава в оригинал и отблизо по време на учението си в Одеса. Важно значение за овладяване тайните на поезията и техниката на стихосложението изиграва приятелството му с професора от Одеския университет Виктор Григорович, под чието ръководство Ботев превежда 12 български народни песни на руски език. Най-важно за формирането на Ботев като поет е влиянието на българския фолклор, по-специално на хайдушкия епос. Цялата му поезия е пропита от духа, идеите и образната система на народното творчество. Според поета Любомир Левчев Ботев просто е първият гений, който се е подписал. Левчев разглежда Ботевата поезия като синтез

между народния поетически гений и художествените императиви на новото време. Изхождайки от натрупания художествен и миросгледен опит на миналото, Ботев хвърля мостове към бъдещето. Той е гениален мислител, достигнал до идеята, че националната революция не би имала особен смисъл, ако не е съпроводена със социална. Спорно е авторството на Ботев на публикуваното чак през 1934 година от критика Георги Бакалов "Символ-верую на българската комуна". Безспорно е обаче, че Ботев симпатизира на марксистите. Той е една авангардна личност на своята епоха и неговият миросглед влиза в рязък дисонанс с възгледите на писатели като Иван Вазов, Пенчо Славейков и Стоян Михайловски. В публицистиката си Ботев нарича Турция "болния човек" и апелира за революция "незабавна, отчаяна, решителна". Любовта на големия поет е отправена към народа, но от неговото число той изключва категорично чорбаджиите, духовенството и продажната интелигенция. Затова омразата е насочена едновременно към чорбаджии и турци, към лъжепатриотите, към всички, които пречат на народа страдалец и мъченик да отхвърли националния и социалния гнет. За десет години активна литературна дейност Ботев създава само двадесет стихотворения – първото е "Майце си", написано в Одеса и отпечатано през 1867 година в Славейковия вестник "Гайда", а последното – "Обесването на Васил Левски", публикувано през 1876 година. Има различни обяснения на този феномен. В статията "Вик и мълчание в лириката на Ботев" литературният изследовател Никола Георгиев (сборник "Христо Ботев – нови изследвания, София, 1980") ги обобщава и прибавя едно свое. Първо – защото Ботев е бил повече човек на делото, отколкото на перото. Второ – защото някаква част от стихотворенията му са загубени. Трето – защото битът му, в който той никога не е свързвал двата края, е пречил на творческата му работа. И още: защото основната част от писмовната му енергия е погълнала публицистиката; защото е бил много възискателен; защото е създавал лириката си бавно и трудно; защото като човек на своето време не му е бил свойствен принципът "нито ден без ред", който по-късно води творческото битие на Вазов и Михайловски. Според самия Никола Георгиев обаче големият поет се познава не само по онова, което е написал, но и по ония неща, които активно е премълчал, защото ги е смятал за маловажни и отвличащи човека от предназначения път. Така че Ботев е написал само двадесет стихотворения, но в тях ще срещнем основните проблеми на епохата и нейните движещи тенденции: идеята за революционната борба като единствен изход за народите, идеята за безсмъртието на бореца за свобода, проблема за подвига и саможертвата, проблема за безкористния подвиг в историята. Ботевата поезия има дълбоко изповеден характер. Още първото му стихотворение "Майце си" носи отпечатъка на неповторимия му темперамент. За първи път един български поет от Възраждането се откъсва от митологемата на тъждеството майка-родина и посвещава творба на реалната майка, като разкрива своите лични чувства и носталгия по загубеното отечество (Цвета Унджиева). Чак в последното си стихотворение "Обесването на Васил Левски" Ботев отново ще свърже двата образа в един: "О, майко моя, родино мила", но на ново художествено ниво. "Майце си" носи белезите на Ботевата ранна младост – с липсата на идейна ориентация и с чувството за безизходица. Творбата е написана в духа на народната песен – с обръщението "мале", глагола "пела", инверсивното словосъчетание "младост зелена". В основата на това стихотворение стои мотивът за погубената младост, който поетът подема по-късно в зрелите си творби "Борба" и "До моето първо либе". Ботевият лирически герой носи съзнанието, че

младостта му гине и чезне в епохата на робството, че националната трагедия е изначалната причина за личната драма. Лирическият субект се измъчва от чувството за самота, от липсата на приятели и любима. Единствената опора е майката и затова към нея е насочена лирическата изповед. Според Цвета Унджиева трагизмът в това стихотворение не води до безпътица. Юношеският наивитет на желанието да се оплачеш на майка си, когато ти е тежко, и нуждата от съпричастие на близък човек в труден момент са преодоляни благодарение на категоричния финал, който звучи типично по ботевски: ... пък тогаз нека измръзнат жили, пък тогаз нека изстина в гроба! Идеино-емоционалното израстване на лирическия герой е още по-чувствително в стихотворението "Към брата си". Неслучайно първите две Ботеви творби са написани като послание до близък човек. Така поетът тръгва от интимното, за да достигне до широки прозрения в социален и общочовешки план. В това стихотворение се е открил ясно идейният конфликт. Поетът знае какво обича и защо страда. Обича отечеството, пази завета на борците за народна свобода, страда от неразбирането на средата, в която живее. Душата на героя е разпъната от характерните за романтичната поетика контрасти – между мрачни мечти и бурни мисли, между обич и страдание. Цялата Ботева поезия строи посланията си върху полюсни състояния на човешката душа. Огненият темперамент на поета не познава полутоновете и полусенките, нито междинните състояния на духа. Опорни точки на Ботевото поетическо мислене и негови полюси са любовта и омразата, позорът и славата, свободата и смъртта, черното и бялото. Творбата завършва с типичната за Ботевата поезия обърната афористичност. На максимата "Глас народен – глас божи", като изхожда от българската действителност, Ботев противопоставя своя изобличителен афоризъм "Глас божи – плач народен". Така още от второто си стихотворение поетът подхваща своята унищожителна критика на християнските догми и на реакционната роля на църквата в настоящия исторически момент. В стихотворението "Елегия" Ботев осмисля проблемите на народа в обобщен социокултурен план, така както и в "Борба" – чрез използването на библейски и исторически образи, за да изобличи предателството и демагогията на властващите и на продажната интелигенция. Народът в тази творба е представен като мълчалив страдалец, който безропотно понася робството, и чрез този образ поетът изразява дълбокото си съчувствие към хората от народните низини. Ботев започва стихотворението с мотива за "робската люлка", за да придаде драматизъм на поетическите си внушения, защото люлката се свързва асоциативно с началото на живота, а робството е негово отрицание. Ботев търси виновниците за положението на народа, сочи ги с пръст и ги изобличава. Според поета революционер примирението пред злото, което проповядва християнската църква, служи единствено на тираните. Затова и представата за кръста е преосмислена. Докато в Библията на кръст разпъват, в стихотворението на Ботев "кръстът е забит във живо тело". Робството е изначално – корените му са в митологичните и библейските времена и през различните епохи само сменя своите лица. Ботев има положително отношение към ранното християнство. Неговите сатирични стрели са насочени не към учението, а към реакционната роля на църквата. Най-ярко народът е изобразен в третата строфа, където наречията "глухо" и "страшно" са натоварени с особена експресивна сила – към зрителните картини на страданието те прибавят и слухово възприятие. Народът мълчаливо понася страданието и мълчаливо обвинява "рояк скотове / в сюртуци, в реси и слепци с очи". Така се

проявява типичният Ботев сарказъм, който ще срещнем във всички стихотворения на социална тема. Картината на народното тегло е особено внушителна в четвъртата строфа, в която е използвана серия от натуралистични метафори: ... кръстът е забит във живо тело, ръжда разяда гложгани кости, смок е засмукал живот народен, смучат го наши и чужди гости! Мотивът за "нашите и чужди гости" е много характерен за Ботевото социално мислене. Главните виновници за робството не са толкова чуждите натрапници, колкото вътрешните врагове – духовенството, продажната интелигенция, лъжепатриотите, които трупат облаги на гърба на народа. В края на творбата Ботев поема и своя дял от отговорността за положението – чрез формата на личното местоимение "ние" зазвучават открито самокритични нотки. За поета понятието "народ" е нееднозначно, то се раздвоява на "народ-страдалец" и "скотско племе". Няма друг наш поет, който толкова много да е обичал своя народ и същевременно да е изрекъл толкова тежки и укорни думи за него (Любомир Левчев). Цялото стихотворение е изпълнено с изключителна болка и негодувание срещу положението на родината, затова поетът избира като най-подходящ жанр елегията. Докато други негови социални творби имат оптимистичен финал (например "Борба"), то тук струи безкраен песимизъм. Стихотворението "До моето първо либе" разгръща конфликта за отношението между личните чувства и дълга, любовта към либето и любовта към отечеството. То има изцяло изповеден характер. Написано е под формата на обръщение към близък човек, но лирическият герой – революционерът – е надраснал своята любима идейно. Затова той се обръща към нея с присъщата Ботева категоричност чрез повелителна форма на глаголите – "оставе", "забраве", "махне", "запей". Но същевременно героят е драматично раздвоен между дълга към отечеството и очарованието на любимата. В началото звучи мотивът за неизживяната младост "Млад съм аз, но младост не помня...", който пронизва цялата Ботева революционна лирика. В своите "Фрагменти" поетът Атанас Далчев сравнява стиха на Ботев с подобен стих у Яворов: Млад, на младост зноя не усетих... Далчев твърди, че Ботевият стих е много по-естествен, защото е по-близо до естествения слог на речта и до духа на народното мислене, докато стихът на Яворов звучи много по-литературно, и това още веднъж илюстрира Ботевата неразривна връзка с фолклора и народния поетически гений. В стихотворението понятието "роб" се осмисля в два плана. В миналото лирическият герой е бил роб на любимата "за една нейна усмивка". Сега той се осъзнава като роб на тиранина и желае да изтрие унижението от лицето на собствения си народ. От това национално унижение, свързано с робството, се поражда и "злобата" на поета. Любовта в гърдите му отдавна е изстинала, сърцето му е покрито с рани: и сърце зло, в злоба обвито! Етимологичната фигура има изключителна въздействаща сила, тя концентрира и издига чувството до неимоверно висока степен, мултиплицира страданието и му придава епически измерения. Любимата като адресат на поетическото послание не е представена като пряк художествен събеседник. Авторът я лишава от психологическо описание, заменя го с представата за нейната физическа красота – "ти имаш глас чуден, млада си". Но поетът се отказва от любимата и не желае да слуша нейния глас тогава, когато душата му копнее за "гласа на гората". Кулминацията в творбата също е двойна – в петата и в осмата строфа. В тях природна картина, идейно и емоционално внушение се сливат и зазвучават в едно – в могъщия ритъм на борбата. Силно алегоричен, усложнен чрез едновременно зрителни и слухови метафори е следният стих: Зинали

са страшни долове и пищи в тях зърно от свинец. И смъртта ѝ там мила усмивка, а хладен гроб сладка почивка. Последната строфа представлява едно повторение и обобщение на мотива, заложен в началото на творбата. На този композиционен принцип са построени най-добрите Ботеви творби – например баладата "Хаджи Димитър". В последната строфа поетът се връща към изходната точка на стихотворението. "Хайдутин" и "На прощаване" са най-близо до духа на народната песен. И двете са написани в бял стих, и в двете поетът не разграничава хайдутин от съзнателния революционер (Цвета Унджиева). Те представят по-ранен етап в творчеството на Ботев. В тях любовта на поета е свързана с образа на родината и най-близките на сърцето му – либето, майката, невръстните братя, бащата, страдащото отечество. Тук срещаме една философия за живота, коренно различна от християнската. Докато Христос учи на несъпротивление срещу злото (ако те ударят по едната страна, обърни се да те ударят и по другата), то Ботев проповядва друго: ... доброму добро да прави, лошия с ножа по глава... Родината в тези стихотворения е разкрита като географско, но и като духовно понятие. Както в стихотворението "До моето първо либе", и тук Ботевият лирически герой предпочита да пее юнашки песни вместо любовни. Гласът му ще се понесе по гори и по долища, песента му ще обходи цялата страдаща родина. Образът на легендарния хайдутин Чавдар войвода е разгърнат ретроспективно. Поетът се връща към неговото детство, за да покаже духовното му израстване. Образът на изедника е поставен по-скоро на нравствена, отколкото на социална основа. Драмата има интимно-психологически характер и измерения. Изедникът е вуйчото на Чавдар, а хайдутинът – неговият баща. Бащата е безапелационният пример за свободолюбие, неговият образ се родее с хайдутите от юнашкия фолклор. Майката е изобразена в традиционен план – "ядна", "жалостна". Поетът е разкрил нейното колебание и мнимата ѝ утеха – че синът ще отиде при баща си, "на книга да се изучи". Като цяло образът не е разгърнат и уплътнен. Стихотворението е имало и втора част, рецитирана от Ботев пред приятели, но тя вероятно е безвъзвратно загубена. "На прощаване" има много по-ясна линия на внушение от "Хайдутин". Хайдутинът бунтовник е тръгнал по страшния, но славен път на борбата. Той си представя последователно своята гибел и победоносното завръщане на село, ясно заявеният му девиз е "Свобода и смърт юнашка!". Единственото желание на бунтовника е да остане в паметта на своя народ. Родината е преди всичко духовно понятие. Поетът я изобразява чрез синекдохата "бащино огнище" и чрез други характерни детайли. Той много умело съчетава черния и белия цвят, които се успоредяват с любовта към отечеството и омразата към врага. Главен смисъл на неговия подвиг е заветът към невръстните братя "силно да любят и мразят". Финалът на стихотворението с присъщата на Ботев патетична жестовост се е превърнал в емблема на българското революционно мислене: Но... стига ми тая награда – да каже нявга народът: умря сиромаш за правда, за правда и за свобода...